

JAN
HAVERKATE

Spindoctors van de Gouden Eeuw

EEN VERGETEN PAMFLETOORLOG
(1654 - 1675)

WalburgPers

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, J.E. Jurriaanse Stichting, Stichting Twickel, Dr. C. Louise Thijssen-Schoute Stichting, Hendrik Muller Fonds, Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm.

J.E. Jurriaanse Stichting

Afbeelding omslag

De 16 leden van de magistraat van Deventer geschilderd door Gerard ter Borch in 1667 (foto Alphons ter Brake). Ter Borch, die lid was van het stadsbestuur, schilderde in 1648 ook het beroemde schilderij *Het sluiten van de Vrede van Munster*. Behalve het groepsportret van de Deventer magistraat schilderde Ter Borch portretten van de afzonderlijke leden van het stadsbestuur. Vele daarvan zijn verloren gegaan.

Omslagontwerp

Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Vormgeving binnenwerk

Daniëlle Balk, Studio VER VANDAAN, Apeldoorn

© 2020 Jan Haverkate, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2020 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462494428

NUR 680

Inhoudsopgave

Voorwoord		7
Inleiding	Een vergeten pamfletoorlog	9
	Een multidisciplinair onderzoek	10
	Introductie van het corpus	15
	Bekende en onbekende auteurs	16
	Bekende en onbekende drukkers	17
	Indeling hoofdstukken	19
1	Publieke opinie als politieke autoriteit	21
	Publieke opinie en publieke ruimte	22
	Het pamflet als gemist onderzoeksobject	32
	Het pamflet als onderzoeksobject	36
	De taal als wapen	44
2	Methode van onderzoek	53
	Tijdlijnvergelijking	54
	Publieke gesprekssituatie	55
	Argumentatie en bewijsvoering	57
3	Land zonder regering	63
	Van vazalstaat tot territoriale staat	64
	Een nieuwe landsheer	67
	De eerste landsregering	68
	Steden versus adel	69
	Verdeling van de soevereiniteit	71
	Steden versus steden	72
	Nieuwe leiders	73
	Nieuwe coalities	74
	Lont in het kruivat	76
4	De Overijsselse partijtwisten 1654-1657	79
	Politieke strijd 1654-1657	80
	Pamfletstrijd 1654-1657	89
5	Overijsselse partijtwisten 1668-1671	159
	Politieke strijd 1668-1671	160
	Pamfletstrijd 1668-1671	170

6	Overijsselse partijtwisten 1672-1675	237
	Politieke strijd 1672-1675	238
	Pamfletstrijd 1672-1675	239
7	Conclusies	301
	De actualiteit als motor van de pamfletstrijd	304
	Stadsregenten als opinieleiders	306
	De architectuur van de publieke gesprekssituatie	308
	Politieke strijd als taalstrijd	311
	Oorlog gewonnen, vrijheid verloren	316
	Integratie van de onderzoeksparadigma's	319
	Epiloog	323
	Noten	327
	Samenvatting	369
	Summary	379
	Bibliografie	389
	Bronnenlijst	389
	Secundaire literatuur	405
	Register van persoonsnamen	413

Voorwoord

Het idee voor dit onderzoek ontstond in 2007, toen ik in het huisarchief van kasteel Twickel bij Delden (Overijssel) een zeventiende-eeuws manuscript van 233 pagina's onder ogen kreeg. Aafke Brunt, de archivaris van Twickel, had mij op het document geattendeerd. Het was de ongepubliceerde autobiografie van de Twentse edelman Adolf Hendrik van Raesfelt (1625-1682), hoofdrolspeler in een van de roerigste politieke conflicten uit de geschiedenis van Overijssel. Omdat niemand de tekst ooit had gelezen, nam ik mij voor om dat op een geschikt moment te gaan doen.

Na een studie Nederlandse taal- en letterkunde in 1974 terechtgekomen in de vaderlandse journalistiek, had ik mijn belangstelling voor historische Nederlandse teksten nooit verloren. De ontdekking van het manuscript leek mij een goede reden om mijn kennis van het zeventiende-eeuwse Nederlands weer op te frissen en te bezien welke verrassingen dit document nog meer voor mij verborgen hield. De tekst bleek deel uit te maken van wat men tegenwoordig een publiek debat zou noemen. In dit geval tussen twee groepen regenten in Overijssel die ruzie kregen over de vraag hoe zij hun gewest het best konden besturen.

Hoe Nederlandse politici in de moderne tijd de publieke opinie bespeelden, had ik als journalist vaak genoeg meegemaakt. Het handschrift van Van Raesfelt maakte mij nieuwsgierig naar hoe hun voorgangers dat deden. Maar van mijn voornemen kwam niets terecht. Het werk voor de krant eiste alle aandacht op en het idee raakte in vergetelheid. Ik sluit zelfs niet uit dat Van Raesfelts manuscript nog altijd ongelezen in het archief van Twickel had gelegen, als mijn dochter Nelleke niet in 2011 was afgestudeerd. Dat gebeurde kort voordat ik met pensioen ging en op zoek was naar een nieuwe invulling van mijn leven.

Haar begeleider aan de Radboud Universiteit in Nijmegen was dr. Inger Leemans. Zij was kort daarvoor benoemd tot hoogleraar aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en haar afscheidsreceptie stond gepland op dezelfde dag als het laatste examen van Nelleke. Na afloop van de diploma-uitreiking raakte ik met haar in gesprek, mij schoot het handschrift van Van Raesfelt weer te binnen en zij werd de beste promotor die ik mij had kunnen wensen. De rest is geschiedenis.

Bevrijd van de zorgen om het dagelijks brood ging ik op tijdreis naar de Gouden Eeuw. Een reis die mij in aanraking bracht met een politieke cultuur die de hedendaagse in ruwheid en platheid overtrof. Daar had ik nog nooit meegeemaakt hoe politieke partijen elkaars afgevaardigden in de gevangenis opsloten, elkaars reputatie te grabbel gooiden en elkaars stad in puin schoten om wraak

te nemen voor een politieke nederlaag. Mijn onderzoek werd een kennismaking met een onbekend land en een vreemde cultuur die ik alleen kende uit de werken van Vondel en Bredero en de schilderijen van Rembrandt en Jan Steen: de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Ik ben Inger dankbaar dat zij het risico heeft genomen om deze reis met mij als onervaren reisgezel te ondernemen. Zij gidste mij door stad en land, langs wegen en rivieren, door dalen en spelonken. Zij hield het reisdoel in het oog en behoedde mij voor dwaalwegen en valkuilen. Mijn dank gaat ook uit naar dr. David Onnekink, die zich als copromotor bij ons reisgezelschap aansloot en bereid was om zijn kennis van het zeventiende-eeuwse landschap met ons te delen. Samen waren zij de ideale coaches die mij als buitenpromovendus op het juiste moment van het juiste kritische commentaar en de juiste reistips voorzagen.

Verder dank ik Jean Streng, die mij op weg hielp met een startlijst van door hem gevonden pamflettetels uit het Overijsselse corpus. Aafke Brunt dank ik, omdat zij mij wegwijs maakte in de geschiedenis van het huis Twickel en het leven van Adolf Hendrik van Raesfelt. En Nelleke, omdat zij mij met vragen over mijn onderzoek bleef achtervolgen en behulpzaam was bij de eindcorrectie van mijn proefschrift. Marijke, onze kinderen en kleinkinderen, hebben mij deze reis graag gegund, maar zullen vooral blij zijn dat de bestemming is bereikt. En dat zij op de vraag waar ik ben, niet meer hoeven te antwoorden: in de zeventiende eeuw.

Met de publicatie van deze handelseditie keer ik terug naar actualiteit van vandaag. Niet als beroepsjournalist maar als gediplomeerd historicus. Hoewel, zoveel verschillen de historicus en de journalist niet van elkaar. Allebei onderzoeken zij wat mensen doen en wat hun beweegredenen zijn. Als het goed is, doen zij dat gewetensvol en volgens de eercodes van hun vak. Maar een historicus zal van zijn hoofdpersonen nooit meer een weerwoord kunnen vragen over wat hij heeft geschreven. Als journalist had ik dat oordeel graag willen kennen.

Jan Haverkate
Hengelo (O), januari 2020

Inleiding

Een vergeten pamfletoorlog

In Overijssel brak niet lang na het einde van de Tachtigjarige Oorlog opnieuw een oorlog uit, deze keer een binnenlandse. In mei 1657 trok een legertje soldaten in opdracht van Kampen en Zwolle naar het naburige havenstadje Hasselt om het stadsbestuur een lesje te leren. De veldtocht trok veel bekijks. Burgers uit Zwolle en Kampen ‘met haer jufferen by der handt’ verzamelden zich op de dijk langs het Zwartewater om het beleg in ogenschouw te nemen. ‘Het scheen een harten lust voir haer te wesen’, stelde een ooggetuige uit Hasselt later bitter vast.¹ Het beleg mondde uit in een tweedaagse kanonnade met tientallen doden en vele verwoeste huizen en gebouwen tot gevolg.

Het beleg van Hasselt was de ontknoping van een politieke crisis in het landsbestuur van Overijssel die enkele jaren eerder was ontstaan en mede was veroorzaakt door een ingrijpende verandering in het staatsbestuur van de Republiek: de afschaffing van het stadhouderschap na het overlijden van Willem II in november 1650. Voor Holland was diens plotselinge dood een geschenk uit de hemel. Vernederd door zijn optreden in het geschil over de inkrimping van het Staatse leger en zijn mislukte overval op Amsterdam, besloten de Hollandse regenten het stadhouderambt voorlopig vacant te laten.² Met uitzondering van Friesland, Groningen en Drenthe, die een eigen stadhouder hadden, sloten de andere gewesten zich bij het standpunt van Holland aan, zij het niet altijd van harte.

Voor Holland brak het tijdperk van de Ware Vrijheid aan waarin de regenten hun macht met niemand meer hoefden te delen en hun gewest tot grote bloei kwam. In andere gewesten pakte het burgerlijk zelfbestuur minder goed uit en kwamen oude politieke tegenstellingen naar boven, al dan niet vermengd met spanningen over de politieke koerswijziging van Holland. Zo waren er in Groningen de traditionele conflicten tussen de stad Groningen en de jonkers in de Ommelanden, in Utrecht tussen de stad Utrecht en de ridderschap, en in Gelderland tussen de vier kwartieren Zutphen, Arnhem, Nijmegen en Roermond. Conflicten waarin vroeger de stadhouder bemiddelde maar die nu door de regenten zelf moesten worden opgelost.³

Voor de regenten in Overijssel was dat te veel gevraagd. Naar aanleiding van de omstreden benoeming van een nieuwe drost in Twente vielen de Staten van Overijssel in het voorjaar van 1654 uit elkaar in twee partijen die ik in mijn onderzoek de Deventer partij en de Zwolse partij zal noemen.⁴ De kwestie liep zo hoog op dat men in Den Haag zelfs serieus rekening hield met een burger-

oorlog.⁵ Beide partijen riepen zichzelf uit tot wettige landsregering waardoor de belastinginning dusdanig in het ongereede raakte dat Overijssel niet meer in staat was zijn quote aan de Generaliteitskas te betalen. Alleen daarom al belandde de partijstrijd ook op de agenda van de Staten-Generaal.

Een andere reden was dat de Zwolse partij in oktober 1654 de driejarige prins Willem III tot stadhouder had aangesteld en de Friese stadhouder Willem Frederik tot diens plaatsvervanger, zolang de prins minderjarig was en de functie niet zelf kon vervullen. De hoop van de Zwolse regenten was dat de Friese stadhouder kon bemiddelen in de volledig vastgelopen partijtwisten en de partijen weer rond de tafel kon krijgen, maar die hoop bleek ijdel. Omdat de leden van de Deventer partij niet in deze benoemingen waren gekend, weigerden zij Willem Frederik als bemiddelaar te accepteren en zegden zij het overleg met de tegenpartij op.

Ook in Holland waren de regenten weinig ingenomen met deze benoemingen. De Overijsselse partijstrijd werd daar vooral gezien als een risico voor de stabiliteit van de Republiek. De vrees bestond dat andere gewesten het voorbeeld van Overijssel zouden volgen. Bovendien kwamen de benoemingen voor Holland op een wel heel ongelukkig moment. De Hollandse raadpensionaris Johan de Witt was juist in deze periode in een conflict verwickeld met de Staten-Generaal over de Akte van Seclusie. Daarin hadden de Staten van Holland aan Engeland toegezegd om nooit meer een stadhouder aan te stellen. Johan de Witt, die in Overijssel als bemiddelaar optrad nadat de Friese stadhouder het veld had geruimd, moest daarom voorzichtig opereren. Uiteindelijk lukte het hem toch om in 1657 een vredesregeling tot stand te brengen.⁶

Daarmee waren de problemen niet voorbij. In 1668 herhaalde de geschiedenis zich naar aanleiding van een poging tot omkoping van drie Kamper regenten door de Zwolse partij. De Zwolse partij was intussen wel een stuk kleiner geworden. Een deel van haar aanhang, waaronder Kampen, was overgelopen naar de tegenpartij. In september 1671 brachten de Staten-Generaal andermaal een vredesregeling tot stand, maar onderhuids bleven de spanningen voortbestaan. Tot een heropleving van de partijtwisten kwam echter het niet meer, nadat in 1672 de keurvorsten van Keulen en Munster de baas waren geworden in Overijssel. Alleen op papier rommelden het conflict nog een tijdje na. Vanaf 1675 behoorde het tot het verleden.⁷

Een multidisciplinair onderzoek

Wat de Overijsselse partijtwisten interessant maakt, is niet zozeer hun betekenis in de staatkundige ontwikkeling van de Republiek. In dat opzicht onderscheiden zij zich niet of nauwelijks van andere politieke conflicten die zich in deze pe-

riode buiten Holland voordeden. Wat in Holland gebeurde, was bepalend voor de toekomst van de Republiek, niet wat in de andere gewesten gebeurde. Het Overijsselse conflict is vooral interessant, omdat het een verzameling van meer dan honderd pamfletten heeft opgeleverd die samen de weergave vormen van een vroegmodern publiek debat.

Grote conflictgebonden pamfletcollecties zoals het Overijsselse corpus zijn in de zeventiende eeuw schaars. Uit de periode voor 1654 zijn er in de Republiek drie bekend.⁸ In alle gevallen gaat het om Hollandse collecties die nauw verbonden zijn met belangrijke overgangsmomenten in de staatsvorming van de Republiek: de campagne van de Staten van Holland en stadhouder Willem I om Amsterdam bij de Opstand te betrekken (1572-1578), de geloofstwisten in de Hollandse steden (1615-1619) en de politieke verwickelingen na de Vrede van Munster (1648), uitmondend in de mislukte overval van stadhouder Willem II op Amsterdam (1650).⁹

Zeker wanneer de herkomst van de pamfletten bekend is, zoals in Overijssel, vormen deze collecties waardevolle bronnen die ons een zeldzame blik gunnen in de keuken van de vroegmoderne vaderlandse politiek. Zeldzaam omdat overheden in de vroegmoderne tijd meestal alleen hun resoluties openbaar maakten en regenten geacht werden te zwijgen over de meningsverschillen die aan deze besluitvorming voorafgingen.¹⁰ Soms konden zich situaties voordoen waarin regenten zich niet langer aan deze geheimhouding gebonden achtten en ook de inwoners van hun stad of gewest bij hun politieke strijd betrokken. De Overijsselse partijstrijd was zo'n conflict.

Anders dan de Hollandse pamflettencollecties is het Overijsselse corpus nooit eerder systematisch bestudeerd. Een eerste (onvolledige) inventarisatie werd in 1859 gepubliceerd door de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis onder de titel 'Lijst van Twistschriften de provincie Overijssel rakende, uit de 17^e eeuw'.¹¹ Hoewel hij niet naar de hierboven genoemde inventarisatie verwijst, moet C.H.Th. Bussemaker de collectie zeker hebben gekend. Bussemaker, in 1895 benoemd tot hoogleraar geschiedenis in Groningen, promoveerde in 1888 in Leiden op een proefschrift over de Overijsselse partijstrijd.¹² Hij noemde daarin wel een aantal pamfletten uit de collectie, maar liet ze in zijn onderzoek verder als inferieure bronnen terzijde.¹³ Bussemakers studie is een voorbeeld van de tegenwoordig nog maar weinig beoefende evenementiële geschiedschrijving. Ik vermeld zijn proefschrift hier toch, omdat het de enige monografie is die ooit over de Overijsselse partijstrijd is geschreven.¹⁴

Bussemakers conclusies zijn inmiddels achterhaald, maar belangrijk genoeg om te noemen, al was het maar omdat zijn voorstelling van zaken lange tijd het beeld van de Overijsselse partijstrijd in de historiografie heeft bepaald.

Geheel volgens de negentiende-eeuwse visie op het ontstaan van de Republiek plaatste Bussemaker het Overijsselse conflict in het frame van de politieke strijd tussen staatsgezinden en prinsgezinden in Holland. Het Overijsselse conflict in 1654-1657 was volgens hem een botsing tussen een gewestelijke Oranjepartij en Statenpartij met als inzet het herstel van het stadhouderschap. Het tweede conflict (1668-1671) beschreef hij als een vete tussen twee rivaliserende adellijke families, de Van Haersoltes in Salland en de Van Raesfelts in Twente, met als inzet de machtspositie van beide families in het landsbestuur.¹⁵

In mijn onderzoek staat de vraag centraal hoe de Overijsselse regenten het pamfletmedium hebben gebruikt in het politieke conflict dat hen vanaf 1654 verdeelde. Kennisvermeerdering over de staatsvorming in de Republiek, meer in het bijzonder in Overijssel, is daarbij zeker een van de doelstellingen. Mijn onderzoek is echter vooral bedoeld als een casestudy naar de relatie tussen staatsvorming en publieke opinievorming die sinds Jürgen Habermas' studie over de publieke ruimte tot een stroom van wetenschappelijke publicaties heeft geleid, zowel in Nederland als daarbuiten.¹⁶

Voor Nederland kan een dergelijke casestudy tot nieuwe inzichten leiden, aangezien de staatsvorming in de Republiek nogal afweek van die in andere Europese staten, en mogelijk ook invloed heeft gehad op de architectuur van het publieke debat. Een economisch zelfstandige burgerij bijvoorbeeld, die Habermas een noodzakelijke voorwaarde noemt voor het ontstaan van de publieke opinie, kwam in de handelssteden van de Republiek al veel eerder voor dan in Engeland, de modelstaat waarvan Habermas uitging. Bovendien was de Republiek, anders dan Engeland en de andere Europese staten, geen monarchie en evenmin een territoriale eenheidsstaat.

Hoe deze verschillen doorwerkten in de relatie tussen staatsvorming en openbare meningsvorming, is tot dusver nauwelijks onderzocht. Het Overijsselse corpus is daarvoor om verschillende redenen een geschikte casus. Om te beginnen beslaat het een betrekkelijk lange periode die samenvalt met de actualiteit van de politieke strijd en daarna zelfs nog enkele jaren doorloopt. Daardoor is het mogelijk om de pamfletstrijd als een longitudinaal historisch proces van openbare meningsvorming te analyseren en de veranderingen op te sporen die zich in de loop daarvan hebben voorgedaan.

Een andere reden is dat de pamfletstrijd deze keer niet Holland betreft, waarover de meeste tot dusver gepubliceerde onderzoeken gaan, maar een van de landgewesten. Een gewest waar bovendien de interactie tussen staatsvorming en openbare meningsvorming als gevolg van de langdurige Spaanse bezetting aanzienlijk trager op gang kwam dan in Holland, en waar behalve de steden ook de adel een zware stem had in het landsbestuur. Daardoor is het mogelijk

om door vergelijking vast te stellen in welke mate zich binnen de Republiek verschillen in publieke opinievorming en staatsvorming hebben voorgedaan en welke factoren daarbij een rol hebben gespeeld.

Een derde reden is dat het slagveld in Overijssel redelijk overzichtelijk is, wat zeker een voordeel is als het gaat om een gedetailleerde analyse van de politieke strijdschriften: meer dan twee strijdende coalities kende het conflict aanvankelijk niet. In de loop van de tijd nam het aantal woordvoerende partijen en personen wel toe, maar zonder dat dit ten koste ging van de overzichtelijkheid: de meeste pamfletten zijn rechtstreeks in verband te brengen met een bekende afzender en met de chronologie van de politieke strijd. Nu eens vormt een actuele politieke gebeurtenis de aanleiding voor een publicatie, dan weer is een pamflet een reactie op een eerder verschenen publicatie.

Het corpus vertoont tenslotte een grote variatie aan genres: van ondertekende tot anonieme teksten, van overheidsdrukwerk tot literaire teksten. Daardoor geeft het een goed inzicht in de veelheid van retorische technieken en strategieën die de strijdende partijen gebruikten om hun politieke boodschap aan de man te brengen. Op basis van deze invalshoek zal mijn proefschrift in de eerste plaats een mediahistorisch onderzoek worden, maar niet alleen. Dat hangt samen met de onbepaaldheid van het pamflet als onderzoeksobject. Het pamflet kan niet alleen als communicatiemedium (mediahistorisch) worden gedefinieerd, maar ook als politiek document (politiek-historisch) en als taaldocument (literair-historisch).

Dat betekent dat een onderzoek naar het gebruik van het pamflet in ideale vorm per definitie multidisciplinair is: als drukwerk maakt het deel uit van de mediatisering van de vroegmoderne politieke cultuur waarin het openbaar maken van opinies een politieke handeling wordt. Als argumentatieve tekst is het nauw verbonden is met de ontwikkeling van het politieke denken als motor van staatsvorming. Als literair document kan het inzicht geven in het gebruik van de taal als politieke overredingskunst en instrument van publieksbeïnvloeding.

De herdefiniëring van het pamflet als multidisciplinair onderzoeksobject heeft methodisch gezien tot gevolg dat ik de formulering van mijn onderzoeksvraag mede zal baseren op de paradigma's die in de drie genoemde disciplines zijn ontwikkeld. Mediahistorisch gezien wordt de uitvinding van de drukpers beschouwd als een technische innovatie die pas betekenis kreeg door wat de samenleving met drukwerk deed. Een van de mogelijkheden was dat oppositionele politieke groeperingen het gedrukte medium gingen gebruiken om een proces van publieke opinievorming op gang te brengen op basis van een gedeelde politieke agenda.